

ڈاکٹر واصف لطیف

اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

فرخندہ لودھی کا غیر مطبوعہ، غیر مدون پنجابی انٹرویو

Dr. Wasif Latif*

Assistant Professor, Punjabi, GC University, Lahore.

***Corresponding Author:**

Farkhanda Lodhi's Unpublished, Unedited Punjabi Interview

This article deals with the unedited and unpublished interview of prominent Punjabi/Urdu writer Farkhanda Lodhi made by Ms. Rabia Ghias student of Dr. Muhammad Abbas Najmi in GC University, Lahore in 2008. The student was assigned to interview Farkhanda Lodhi as an assignment by her teacher keeping in mind the literary status of Mrs. Farkhanda Lodhi. This interview is presenting as it is in Punjabi, so that an historical document may be preserved. This interview reveals many important aspects which are of great importance for researcher. It is necessary to mention that both Mrs. Farkhanda Lodhi and Dr. Abbas Najmi are not alive.

Key Words: *Unpublished Interview, Farkhanda Lodhi, Rabia Ghias.*

انسانی زندگی عارضی، بے ثبات اور بے بنیاد ہے۔ جو پیدا ہوا یقیناً اُس کو موت ہے مگر انسان اپنے اچھے کاموں اور مثالی چال چلن کی بدولت ہمیشہ کی زندگی حاصل کر سکتا ہے۔ مذکورہ بالا ناموں میں فرخندہ لودھی^(۱) اور محمد عباس نجمی^(۲) دونوں وفات پا چکے ہیں مگر اپنے کام کی بنا پر زندہ ہیں۔ اللہ تعالیٰ دونوں کو غریقِ رحمت کرے۔ آمین۔

"فرخندہ لودھی دا انٹرویو"^(۳) اصل میں بی۔ اے (آنرز) اُردو کی طالبہ رابعہ غیاث سیشن ۲۰۰۷ء تا ۲۰۱۱ء کی سمسٹر اسائنمنٹ تھی جس کا عنوان پنجابی زبان و ادب کے اُستاد^(۴) ڈاکٹر محمد عباس نجمی

(شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور) نے تفویض کیا تھا۔ اسائنمنٹ پر تاریخ 2nd April, 2008 کے اندراج سے صاف ظاہر ہے کہ رابعہ غیاث نے فرخندہ لودھی کے ساتھ وقت طے کر کے مکمل ذمہ داری سے یہ انٹرویو کیا ہو گا جو اس نے اسائنمنٹ کے طور پر مقررہ وقت پر جمع کروانا تھا۔ یہ انٹرویو تنگ سطروں والے رنگین اسائنمنٹ پیپر پر تحریر ہے اور کل ۱۳ صفحات ہیں۔ انٹرویو پڑھ کر اندازہ ہوتا ہے کہ سوالنامہ اُستاد کی زیر نگرانی تیار کیا گیا تھا اور سوالنامہ کے مطابق سوال جواب کا سلسلہ بڑے مربوط انداز سے جاری رہا۔ سوال جواب براہ راست تحریر نہیں کیے گئے تھے بلکہ ٹیپ ریکارڈ پر آڈیو ریکارڈنگ کی گئی تھی جسے بعد میں پورے دھیان اور توجہ سے سُن کر تحریر کیا گیا تھا۔ البتہ لکھتے وقت املا کی کئی اغلاط بھی کی گئی ہیں جن کو راقم^(۵) نے مروجہ املا کے مطابق درست کیا ہے۔

جیسا کہ پہلے ذکر کیا گیا ہے کہ یہ انٹرویو ایک اسائنمنٹ تھی جو امتحانی ضرورت کے تحت لکھوائی گئی تھی مگر اس کی اہمیت کے پیش نظر عباس نجی نے اس اسائنمنٹ کو خاص طور پر محفوظ کر لیا تھا۔ ہر اچھے محقق کی طرح اُن کا بھی خیال ہو گا کہ پنجابی زبان و ادب کی سیوا کار اور مصنفہ محترمہ فرخندہ لودھی کی کچھ باتیں محفوظ^(۶) ہو جائیں مگر وہ اس انٹرویو کو کہیں شائع نہ کروا سکے۔ میری تحقیق کے مطابق بھی یہ انٹرویو ابھی تک غیر مطبوعہ اور غیر مدون ہے۔ فرخندہ لودھی کی وفات کے کچھ عرصہ بعد عباس نجی بھی وفات پا گئے اور یہ انٹرویو کہیں شائع نہ ہو سکا۔

محمد عباس نجی ۲۰۰۸ء کے آخر میں جی سی یونیورسٹی سے ٹرانسفر ہو کر بطور ڈائریکٹر پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگویج، آرٹ اینڈ کلچر^(۷) چلے گئے۔ جی سی یونیورسٹی میں ان کی جگہ راقم الحروف کا بطور لیکچرار تقرر^(۸) ہوا۔ اُن کا کمرہ (پروفیسر روم نمبر ۱۶)، الماری، میز اور کرسی راقم کو ملے۔ اُن کی الماری میں سے کچھ حاضری رجسٹر اور پرانی اسائنمنٹس ملیں جن میں مذکورہ اسائنمنٹ بھی شامل تھی اور ایک عرصہ سے میرے پاس محفوظ تھی۔ بلاشبہ یہ دونوں بڑی اور نامور شخصیات تھیں اور اب اس دُنیا میں بھی موجود نہیں اس لیے ضروری محسوس ہوا کہ اس انٹرویو کی تدوین کر کے شائع کروا دیا جائے۔

انٹرویو میں کئی کمیاں کوتاہیاں اور سقم ہو سکتے ہیں کیوں کہ انٹرویو لینے والی طالبہ بی۔ اے (آنرز) سال اول، دوم سمسٹر کی تھی مگر اس کے باوجود یہ انٹرویو اپنے آپ میں ایک تاریخی دستاویز ہے اور اہمیت کا حامل ہے۔ انٹرویو میں جہاں بہت ضروری محسوس ہوا وہاں تدوین کے دوران اپنی طرف سے الفاظ کا اضافہ کر

کے بڑے بریکٹوں [] میں اندراج کیا گیا ہے۔ جبکہ چھوٹے بریکٹوں () میں وہ الفاظ درج ہیں جو رابعہ غیاث نے لکھے ہیں۔ املا کی اغلاط کو بغیر کسی نشاندہی کے درست کر دیا گیا ہے۔ انٹرویو کا پنجابی متن سوالاً جواباً ہو بہو قارئین کے پیش خدمت ہے:

انٹرویو

- رابعہ: تہاڈا پورا ناں کیہہ اے؟
فرخندہ: میرا پورا ناں فرخندہ لودھی اے۔
رابعہ: تہاڈے والدین وچوں تہاڈا ناں کس نے رکھیا سی؟
فرخندہ: میری والدہ صاحبہ نے میرا ناں رکھیا سی۔
رابعہ: تہاڈی ماں نے تہاڈا ناں کیہہ رکھیا سی؟
فرخندہ: میری والدہ صاحبہ نے میرا ناں فرخندہ اختر حق رکھیا سی۔
رابعہ: آپ دی ٹھیک تاریخ پیدائش تے سن کیہہ اے؟
فرخندہ: میری تاریخ پیدائش ۲۱ مارچ ۱۹۳۷ء اے۔
رابعہ: تہاڈی جمن جاء کیہڑی اے؟
فرخندہ: میری پیدائش ہوشیار پور وچ ہوئی۔
رابعہ: والد تے والدہ صاحبہ دا ناں کیہہ اے؟
فرخندہ: میرے والد صاحب دا ناں نواز حق یار خان سی تے والدہ صاحبہ دا ناں بصیر بیگم اے۔ بصیر دے معانی نیں: ”بصیرت کرن والا۔“
رابعہ: خاندان دے کچھو کڑ بارے کجھ دسو؟
فرخندہ: میرے نانا دے والد صاحب یعنی میرے پرانا بہت اکھڑ آدمی سن۔ اوہی اکھڑ پن میرے نانا تے والد صاحب وچ پایا جاندا سی۔ میرے نانا ضلع گانگڑہ [مشرقی پنجاب، بھارت] وچ کجھ چر ملازم رہے۔ اوس توں بعد اسیں ہوشیار پور (پرانا پنجاب) اوتھے پڑ گئے۔ اوہی اکھڑ پن میرے بھراواں وچ وی پایا جاندا اے۔

میرے والد دے والد صاحب [میرے دادا] بہت چنگے انسان سن۔ میری کس دسدے سن تے اوہناں وچ ہر ویلے پڑھن داشوق سی۔ اوہناں دے گھر داماحول پڑھائی، پڑھائی تے صرف پڑھائی سی۔ میری والدہ صاحبہ دی والدہ صاحبہ [میری نانی] شروع توں پنجابی سن۔ ایس لئی میرا رجحان پنجابی ول ہويا۔ میریاں بھیناں تے بھراواں ساریاں دی شادی پنجابیاں وچ ہوئی ایس واسطے میرا رجحان پنجابی ول ہويا۔ میرے سسرال وچ میرے کم نوں پسند کیتا جانداسی۔

رابعہ: بچپن کتھے تے کیوں گزاریا اے؟

فرخندہ: بچپن میرا ہوشیارپور وچ لنگھیا اے۔ او تھوں داپانی بہت مشہور اے۔ ایس پانی دا ذکر اپنیاں دو تن کتاباں وچ وی کیتا اے۔ ہوشیارپور نال میریاں بہت گوڑھیاں یاداں وابستہ نیں۔ چھوٹے ہوندے؛ ہوشیارپور وچ میلہ لگدا سی؛ میں اوہ میلہ بڑے شوق نال ویکھن جاندی سی۔ میرے والد صاحب کڑیاں نوں زیادہ پسند نہیں کردے سن، بس منڈیاں نال ای خوش رہندے سن۔ میں آپوای دھکے نال میلے تے جاندی ساں۔ میرے والد صاحب بڑے اکھڑ آدمی سن۔ او تھے میلے تے میں تے میریاں بیلناں [سہیلیاں] بہت خوش ہوندیاں سن۔ مل کے جھولے لینے۔ کچھ خریدناے تے رل مل کے خریدنا۔ میرا بچپن بڑا سوہنا لنگھیا ہويا اے۔ جیویں جیویں میں وڈی ہوندی گئی توں توں میری پڑھائی وچ مشکلات آندیاں گئیاں۔ میں اپنی زندگی توں کدی وی مطمئن نہیں ہوئی۔ صرف میری والدہ صاحبہ میرے کم نوں پسند کردے سن۔

رابعہ: بچپن دا خوبصورت واقعہ دسو، یادگار؟

فرخندہ: بچپن دا خوبصورت یادگار واقعہ ایہہ اے: مینوں ہوشیارپور (چڑھدے پنجاب) دے پانی داسواد کتے دی نہیں آیا۔ میں اپنے بھیناں تے بھراواں وچوں دوجے نمبر تے آں۔ میں اپنی والدہ دی لاڈلی ساں۔

رابعہ: مڈھلی تعلیم کتھوں حاصل کیتی؟

فرخندہ: میں ساہیوال توں ۳ جماعتاں [پاس] کیتیاں نیں۔ اوس توں بعد دی مڈھلی تعلیم (پرائمری تک دی تعلیم) میں پرائیویٹ [حاصل] کیتی اے۔

رابعہ: پرائمری تعلیم کتھوں حاصل کیتی؟

فرخندہ: پرائمری تعلیم میں اسلامیہ سکول توں حاصل کیتی اے جیہڑا ہوشیار پور وچ اے۔ اوتھے مس شمین توں تعلیم حاصل کیتی۔

رابعہ: میٹرک کتھوں تے کدوں کیتا؟

فرخندہ: میٹرک ۱۹۵۳ء وچ میں ساہیوال گورنمنٹ پائلٹ گرلز ہائی سکول توں کیتا اے۔ میٹرک توں بعد میری والدہ صاحبہ دی وفات ہو گئی۔ چار سال ہوسٹل وچ رہے۔

رابعہ: 1947ء وچ پاکستان بنن نال تہاڈی تعلیم تے کوئی فرق پیا؟

فرخندہ: ہاں۔ پاکستان بنن نال میری پڑھائی تے ایہہ فرق پیا سی کہ میں پرائمری تے مڈھلی تعلیم پرائیویٹ [حاصل] کرن دی بجائے کسے گورنمنٹ سکول توں [حاصل] کردی پر میں چھیتی ای Cover کرلتا سی۔ اپنا وقت ضائع نہیں کیتا۔

رابعہ: اوس توں بعد دی تعلیم؟

فرخندہ: میٹرک توں بعد میں ایف۔ اے گورنمنٹ کالج برائے خواتین، ساہیوال توں کیتا اے۔ بی۔ اے دی گورنمنٹ کالج برائے خواتین توں ای کیتا۔ گورنمنٹ کالج وچ زیادہ مطمئن رہے۔ اوتھوں تعلیم حاصل کرن دا بہت مزہ آیا۔ اے وی مینوں اوہ (وقت) ویلایا د آوند اے تے میں مسکرا پئی آں۔ بی۔ اے کرن توں بعد ۲ سال وچ ۱۹۶۳ء نوں ایم۔ اے اُردو پرائیویٹ کیتا سی۔

رابعہ: کیہڑے اساتذہ توں تعلیم حاصل کیتی؟

فرخندہ: پرائمری تعلیم اسلامیہ سکول وچ مس شمین توں حاصل کیتی۔ اُستاد اقبال بیگم (مرحومہ)

رابعہ: کیہڑے اُستاد نے Support کیتا؟

فرخندہ: میری اُستاد اقبال بیگم (مرحومہ) نے میرے کم نوں بہت پسند کیتا۔ میرے حوصلے نوں مزید حوصلہ دتا۔ اگے ودھن دی جرأت پیدا کیتی۔

رابعہ: کتھے کتھے خدمات سرانجام دتیاں؟

فرخندہ: بی۔ اے کرن توں بعد ۷ سال کونین میری [کالج] وچ لائبریرین رہے۔ لائبریرین دی نوکری کیتی۔ چار سال ہوسٹل وچ رہے۔ اوس توں بعد ۱۹۷۱-۷۵ء وچ گورنمنٹ کالج [برائے خواتین] ساہیوال دے طالب علم رہے۔ ۳۶ سال گورنمنٹ کالج (GC) [لاہور، موجودہ جی سی یونیورسٹی،

لاہور [نال منسلک رہے۔] جی سی یونیورسٹی، لاہور وچ [لاہورین دادرچہ (Grade) ودھان وچ فرخندہ لودھی داوڈا ہتھ اے۔

کوئین میری [کالج] توں گورنمنٹ کالج، [لاہور] نوکری کرن واسطے صابر لودھی دے جان پہچان والے خالد آفتاب لے کے گئے۔ خالد آفتاب نوں محسوس ہويا کہ میری ضرورت گورنمنٹ کالج، [لاہور] نوں بہتی اے، ایس واسطے اوہناں نے مینوں گورنمنٹ کالج، [لاہور] نوکری کرن دی آفر کیتی۔ میں اپنی زندگی وچ بہت کم نہیں کیتا۔

رابعہ: شادی کدوں ہوئی؟

فرخندہ: میری شادی بی۔ اے کرن توں بعد ۱۵۔ اگست ۱۹۶۱ء وچ ہوئی۔ دو سال نوکری کرن توں بعد شادی ہوئی؛ ۲۶ سال دی عمر وچ۔

رابعہ: شادی توں بعد عورتاں اپنا ناں بدل لیندیاں نیں۔ ایس بارے وچ تہاڈا کیہہ خیال اے؟

فرخندہ: شادی توں بعد عورت نوں اپنا ناں نہیں بدلنا چاہیدا کیوں کہ عورت دی اپنی اک پہچان مک جاندی اے۔ ایسے سالاں توں عورت دی اپنے والدین نال اک پہچان ہوندی اے، بس نکاح کرن توں بعد عورت اپنا ناں بدل لئے! عورت اپنی پہچان واسطے ایسا کم کردی اے تے اخیر تے اوہدے شوہر داناں ہو جاندا اے۔ میرے نزدیک شادی توں بعد عورت نوں اپنا ناں نہیں بدلنا چاہیدا۔ اوہدی پہچان مک جاندی اے۔

رابعہ: شادی توں بعد تسیں اپنا ناں کیوں بدل لیا اے؟

فرخندہ: دیکھو بیٹا! میرے زمانے وچ جدوں عورت دی شادی ہوندی سی تے اوس دے ناں نال اوہدے شوہر داناں لادتا جاندا سی۔ ایس کر کے میرا ناں فرخندہ اختر حق توں فرخندہ لودھی ہو گیا۔ عورتاں دا اپنا اک ناں ہونا چاہیدا اے۔

رابعہ: ازدواجی زندگی کیسی گزری اے؟

فرخندہ: ازدواجی زندگی میری بہت چنگی لنگھی اے۔ میں اپنی ازدواجی زندگی توں بہت خوش آں۔ صابر لودھی صاحب نے میرے کم نوں بہت پسند کیتا۔ اوہناں نے میرے کم نوں سمجھن دی کوشش کیتی۔ میرے وچ اگے ودھن دی جرأت تے ہمت پیدا کیتی۔

رابعہ: تہاڑی اولاد کئی اے؟

فرخندہ: میری کوئی اولاد نہیں اے۔

رابعہ: اولاد نہ ہون داکدی ملال تے نہیں رہیا؟

فرخندہ: اولاد نہ ہون دی کمی مینوں شروع شروع وچ ہوندی سی۔ شادی توں دو یا تن سال تک کمی محسوس

ہوئی۔ ایس توں بعد بھرا دے بچیاں نال پیار پالیا سی۔ میرے بھرا دیاں تن دھیاں تے اک پتر

اے۔ اوہناں نال ای پیار پا کے اولاد دی کمی نوں پورا کیتا اے۔ اوہ وی اپنی اولاد دی طرح سلوک

کر دے نیں۔

رابعہ: صابر صاحب نے کدی اولاد نہ ہون پاروں طعنہ تے نہیں دتا، کی داکدی احساس تے نہیں دلیا؟

فرخندہ: نہیں! صابر لودھی صاحب نے اولاد نہ ہون داکدی وی احساس نہیں ہون دتا۔ سگوں اوہ وی میرے

بھرا دیاں بچیاں نوں اپنی اولاد دی طرح پیار کر دے نیں۔ روز تئیں بچیاں نوں فون کر کے اوہناں

داحال چال پچھدے نیں۔

رابعہ: باقاعدہ لکھن دا آغاز کدوں ہویا؟

فرخندہ: مینوں لکھن دا چاء تے بچپن توں ای اے۔ کجھ نہ کجھ لکھدی رہنی ساں۔ میرے اساتذہ مینوں سبق

لکھن واسطے دیندے سن پر میں اپنے ولوں ای کجھ نہ کجھ لکھ کے لے جاندی سی۔ اپنے خیالات لکھ

کے لے جاندی سی۔ بعد وچوں استاد توں جھڑک وی پیندی سی۔

رابعہ: کل کتاباں تے اوہناں دی ونڈ کسراں اے؟

فرخندہ: میں بوہتا کم تے نہیں کیتا لیکن تھوڑا بہت ایہہ اے:

(i) - 6 اردو دیاں کتاباں (ii) - 5 افسانوی مجموعے

(iii) - 4 پنجابی دیاں کتاباں (iv) - 5 بچیاں لئی اردو وچ کہانیاں

میرا خیال اے کہ میں پنجابی دیاں تن کتاباں لکھیاں نیں۔ اج کل وچ ہن اک (Latest) نوں

کتاب ”کیوں“ آئی اے۔ ایہہ کل ملا کے چار کتاباں ہو گئیاں نیں۔ پنجابی کتاباں دے ناں ایہہ

نیں:

(i) - چنے دے اوہلے (ii) - ہر دے وچ تریڑاں

(iii) - کیوں (iv) - زنانی دے روپ (مضمون)

فرخندہ: تریڑاں بارے پتہ اے کہ ایہہ مطلب کیہہ اے؟

رابعہ: ہاں جی! ایہہ جیہڑی دراڑ آجاندی اے، ایس نوں پنجابی وچ تریڑ آکھدے نیں۔ فرخندہ لودھی:

”جی“ اے کل اک ناول لکھ رہی آں۔ پنجابی داناو اے۔ بیٹا میں پنجابی وچ بہت کم نہیں کیتا۔ بچیاں

وچ مصروف رہندی ساں۔ بچیاں لئی اُردو وچ کتاباں لکھیاں نیں۔

رابعہ: تسیں ایم۔ اے (اُردو) کیتا اے، ایم۔ اے (پنجابی) کیوں نہ کیتا؟

فرخندہ: تسیں ایہہ دی وی کہانی سن لو!

میں ہمیشہ بیٹا! میں ایسے پچھو کڑ Background دا بندہ آں جتھے بڑا ای ناپ تول کے قدم رکھنا

پنیدا اے۔ میرے نانکے [پاسے] دے بندے تے بڑے ای اکھڑ آدمی سن۔ داد کے فیر وی چنگے

خیالات دے مالک سن۔ میرے بھراہوری وی بڑے سخت گیر آدمی سن۔ ایس کر کے میں اپنے آپ

نوں بہت Show-Up نہیں کیتا۔ فیر شادی توں بعد میں فیر پڑھنا شروع کیتا۔ ایم۔ اے (اُردو)

Private کیتا تے اوس توں بعد ایم۔ اے (لا بیری سائنس) کیتا۔ میری والدہ صاحبہ دی

والدہ [نانی] پنجابی سن، ایس واسطے میری والدہ صاحبہ وی پنجابی نوں پسند کردے سن۔ ایس کر کے

میرا رجحان پنجابی ول ہو گیا۔

ایہناں [ساریاں وجوہات] نال میں وحید قریشی دے کول گئی، اوہ بڑا ای پھلڑ باز آدمی اے۔ میں

تے ایہی پایا اے۔ ڈاکٹر وحید قریشی مینوں تے بالکل وی چنگا نہیں لگیا سی۔ صابر صاحب مینوں

اودے کول لے کے گئے سن۔ اوہ ہر بندے (عام جیسے بندے) نوں ہمیشہ Discourage ای

کردا سی جیہڑا چنگا لگدا اوس نوں آسمان تے چڑھا دیندا تے جس نوں اڈانا ہوندا سی، اوس نوں گلاں

گلاں وچ ای اڈا دیندا سی۔ ایس Type دا بندہ سی وحید قریشی (یعنی اوہ قابلیت نہیں دیکھدا سی بس

مزاج دیکھدا سی)۔ ایسے کر کے ای میں اوہ نوں پھلڑ کہنی آں۔ مرد نوں جھکنا پنیدا اے عورت

دے نزدیک جاؤن لئی۔ مرد نوں جھکنا پنیدا اسی میرے نیڑے آون لئی۔ میں کدی وی کسے نوں کچھ

نہیں آکھیا۔ جو ہے سو ہے! اللہ دی مرضی۔

وحید قریشی نے میرے کولوں پچھیا کہ پنجابی وچ توں کیہہ کرنا اے؟ میں اپنیاں لکھتاں دے ذریعے اپنا پیغام پہنچانا چاہنی آں۔ وحید قریشی نے میری گل نوں مذاق وچ ٹال دتا۔ اوہ میرے نال ایس طرح سلوک کر رہیا سی کہ میں اک معمولی جیہا بندہ واں، معمولی جیہی کڑی آں، ایہوں کیہہ لوڑ اے پڑھن دی؟ اوہوں وحید قریشی پنجابی ڈیپارٹمنٹ دا ہیڈ (Head) ہوندا سی تے اپنے آپ نوں بڑا ای وڈا، سمجھدار تے عقل مند آدمی سمجھدا سی۔ کہند اے کہ توں کیہہ کرنا اے پڑھ کے؟ توں کجھ نہیں کر سکی۔

میں آکھیا! نہیں تے نہ سہی۔

جیلانی کامران میرے انگریزی دے استاد سن تے فیر میں انگریزی ول چلی گئی۔ انگریزی وچ اوہوں بڑا کم ہوندا سی۔ بہت سارا کم چھپدا سی۔ میرا جیہڑا گروپ انچارج سی جیلانی کامران [اوہ] انگریزی دا استاد سی۔ بہت چنگا (Competent) ہوندا سی۔ وڈا شاعر سی۔ مینوں بڑا حوصلہ دیندا سی۔ شاعری، اوہنے مینوں بڑا حوصلہ دتا۔ انگریزی پڑھاند سی۔ اینیاں ساریاں کتاباں دے دیندا سی کہ ایہہ وی پڑھ کے آویں تے ایہہ وی پڑھ کے آئیں۔ میں فیر پڑھدی رہندی سی۔

جیلانی کامران نے مینوں بہت کہیا کہ توں ایم۔ اے دا امتحان دے دے، توں پاس ہو جانا اے۔ میں کہیا! نہ مینوں اُردو والیاں نے رکھیا [تے] نہ ای پنجابی والیاں نے رکھیا اے۔ میرا دل اٹھ گیا اے۔ مینوں انگریزی والیاں نے وی کتھے رکھنا اے؟ بس چھڈو۔

رابعہ: تہاڈی پسندیدہ شخصیت کون سی؟ کس شخصیت توں متاثر او؟

فرخندہ: دیکھو بیٹا! متاثر تے بندہ بڑیاں لوکاں کولوں ہوندا اے۔ مینوں وی بڑے لوکاں نے متاثر کیتا اے۔ اوہناں وچ بڑیاں خوبیاں، بڑیاں بڑیاں خامیاں وی ہوندیاں نیں۔ متاثر تے بڑے لوکاں نے کیتا اے۔

ویسے تے میری پسندیدہ شخصیت تے جس شخصیت نے متاثر کیتا اوہ حضور پاک ﷺ نیں۔ ویسے تے متاثر جے تسین شخصیت کہندے او، اوہ رسول پاک ﷺ توں بعد کوئی نہیں اے۔ کوئی نہیں! میں اوہناں نوں As a Leader, As a Person پسند کردی آں۔ اک نبی دی طرح نہیں پسند کردی۔ اوہناں وچ کوئی خرابی نہیں سی، سارے ای پہلو چنگے نیں۔ مینوں اوہناں دی شخصیت

دے سارے پہلو ای بہت چنگے لگدے نیں۔ اوہناں دے سارے پہلو اپنے چنگے تے نمایاں نیں تے
اسیے وکھرے نیں، ساری دنیا توں کہ اوہناں نوں نبی تے ہونا ای سی تے اوہناں نوں نبی ہونا ای
چاہیدا اے۔ اوہناں نے ایس طرح دے کم کیتے ہوئے نیں ایس واسطے میں اوہناں نوں پسند کرنی
آں۔ بطور مرد، بطور رہنما پسند کرنی آں۔

رابعہ: تہاڈیاں کہانیاں دا بنیادی موضوع کیہہ اے؟

فرخندہ: میریاں کہانیاں دا بنیادی موضوع انسان اے۔ انساناں وچوں عورت زیادہ موضوع بن دی اے۔
ساری عمر ویکھ ویکھ کے نا! میں تے ایہہ کہنی آں عورت دی سانوں بہتی ضرورت (لوڑ) اے۔ کیوں
جے اوہنے تربیت جو دینی ہوندی اے۔ اج کل تعلیم زیادہ بہتر تے بہتی ہوندی اے جس طرح نبی
پاک ﷺ نے فرمایا سی۔ نہیں تے اسیں اج پتہ نہیں کیہہ ہوندے؟ عورت نے ساڈی تربیت جو
کرنی ہوندی اے۔ جاچ آؤندی اے تے عورت کولوں آؤندی اے۔ باپ ولوں! اوہ تے بے چارہ
کماندا پھر دا اے۔ ہوندا چنگا اوہ وی نہیں۔ مرد بارے میرے چنگے تاثر نہیں۔ مرد بارے میرے
اچھے Impressions نہیں۔ اگر عورت نوں تسیں موقع دیو تے!

Nothing like this!

She is a Best Teacher.

She is a Best Guide.

سبھ کجھ اچھا ہووے سبھ کجھ چنگا ہووے۔ میں اوہنے اک اسلامک سوسائٹی وچ گئی سی۔ اوہنے اک
اخبار وچ پڑھیا سی کہ ایہہ صدی جیہڑی ایہہ اکیویں صدی اے ایہہ عورت دی صدی اے تے
عورت جیہڑی اے انسان دا شعور اے تے ایہہ ایہنے ثابت دی کیتا اے تے ایہہ شعور دی صدی
اے جیہڑا شعور اے اوہ عورت اے جیہڑوں اج تک مرد نے Neglect کیتا اے۔ اگر عورت
نوں اگانہہ نوں ودھن دتا جاوے، اگے ودھن دے موقعے دتے جاوے تے ایہہ ملک ہووے ترقی
کرے۔

رابعہ: عورتاں دی آزادی بارے تہاڈے کیہہ خیالات نیں؟

فرخندہ: عورت نوں جے تسیں صحیح تعلیم دیو تے اوہ اپنی آزادی دا صحیح استعمال کردی اے۔ عورت نوں پوری
آزادی ہونی چاہیدی اے کیوں جے عورت ذمہ دار ہوندی اے۔

رابعہ! (عورت چھوٹی عمروچ گل نون Serious لیندی اے۔ منڈے ہاسے وچ گل نون موڑ دیندے نیں)
ایہو تے گل اے جیہڑا میں عورت نون پسند کرنی آں۔

رابعہ: پنجابی دے مستقبل بارے تیں کیہہ سوچدے او؟
فرخندہ: پنجابی نون پنجابیاں نے ای پیار کرنا اے۔ ایہناں دے پیار نال ای ہندوستانی وی پنجابی بولن لگ پئے
نیں۔ ساڈی شاعری نون وڈیا نا شروع کردتا اے۔ نہیں تے اج اینا ای لئی پھر دے سی۔ ٹھیک اے
میں ایہہ قبول کرنی آں۔

اقبال بہت اعلیٰ اے، غالب بہت اعلیٰ اے۔ بے شک! لیکن پنجابی وچ وی گھٹ نہیں۔ بہت بہت چنگا
جیہڑا Culture اے، جیہڑی زبان دی قسم اے، اوہ پنجابی وچ اے اردو! اردو تے اک پردیسی
زبان اے۔ اردو تے ایہناں نے رل مل کے بنائی ہوئی اے۔ کسے علاقے دی تے نہیں اے نا! اردو
وچ کسی علاقے یا مٹی دی خوشبو نہیں اے۔

ایہو ای حال رنگاں دا اے۔ اوس طرح اوہ Concept نہیں آؤندا۔ ایہہ رنگ بیان کردے
نیں، بے شک اچھا کردے نیں لیکن پنجابی وچ رنگ جسراں ”رنگ دے بسنتی دا چولا“ کیویں بسنتی
سامنے آؤندا اے۔ آؤندا اے کہ نہیں

رابعہ: ہاں جی آؤندا اے۔

فرخندہ: لیکن ایہہ مزہ اردو وچ نہیں آؤندا رابعہ! میں لاہریری وچ غالب دی اردو شاعری پڑھی سی لیکن
جدوں میں اوہ شاعری پنجابی وچ پڑھی تے اوہ اپنا ای اک مزہ آیا سی۔ اردو ساڈی [مادری] زبان
پنجابی وچ بہت وڈی رکاوٹ اے۔ اسیں پرانمری دے بچیاں نون پنجابی نہیں پڑھاؤندے۔ اوہ
سکولوں واپس آؤندے نیں تے کہندے نیں: ”میں سکول نہیں جانا“، ”میں سکول نہیں جانا“ کیوں
جے گھر وچ ماں نال کچھ ہو ر بولنا پیندا اے۔ سکول جاؤ تے کچھ ہو ر بولنا پیندا اے۔ کنا اوکھا اے؟
بہت اوکھا ہوندا اے۔ مینوں یاد اے ساڈا جیہڑا اسلامیہ سکول اے اوہ تے عربی تے زور دتا جاندا
سی، پنجابی بولنا تے اوہ بالکل ای پسند نہیں کردے سی۔ پنجابی بولن ای نہیں دیندے سی۔
آکھدے سی کہ! پاکستان بن والا اے، اردو بولو صرف اردو!

رابعہ: پنجابی دے دو تین وڈے کہانی کاراں دے ناں دسو:

فرخندہ: دیکھو بیٹا! پنجابی ساڈی بولی اے۔ جوں جوں اگے ودھاں گے، اوہدے وچ بہتری آوے گی۔ میں ایہہ تے نہیں کہواں گی کہ اج دے دور دے کہانی کار (لکھاری) زیادہ چنگے نیں [بلکہ] جیہناں نے سبھ توں پہلاں بسم اللہ کیستی لکھن دی، اوہ وی چنگے نیں۔ پنجابی وچ نظم بہت زیادہ اے تے نثر بہت گھٹ اے۔ نثر دی بہت کمی اے۔ ہُن تیکر بہت کمی اے۔ معتبر نثر ہے ای نہیں، ہُن ایس ویلے۔ اوس توں پہلاں پیار، محبت تے عشق دیاں گلاں، عورت مرد دے تعلقات وچ عشق دیاں گلاں، ہُن ایس ویلے ہولی ہولی ہور لوک نکل آئے نیں۔ ویسے زیادہ تر عوام شاعری نوں پسند کردی اے کیوں کہ ساڈی شاعری وچ زیادہ تر پیار، محبت تے عشق مطلق اے۔ اپنے محبوب دیاں گلاں دی تعریف کرنا، محبوب دی چنگی چیز دا ذکر کرنا ہووے تے شاعر اپنے خیالات اپنے جذبات دا اظہار شاعری راہیں ساڈے تیکر اپڑاؤند اے۔

رابعہ: پنجابی دے دو تن وڈے کہانی کاراں دے ناں دسو؟

فرخندہ: جیہڑے مینوں پسند نیں اوہناں دے ناں ایہہ نیں:

(i) منشاء یاد (ii) نظر فاطمہ (iii) پروین ملک

”کاغذ کی زنجیر“ ایہہ نظر فاطمہ نے لکھی سی۔ ایہہ تینوں عورتاں نیں ایس کر کے مینوں ایہہ پسند نیں۔

رابعہ: لکھاری ہون دے ناطے کسے اعزازات حاصل کر چکے او؟

فرخندہ: لکھاری ہون دے ناطے مینوں اے تیکر ۱۳ اعزاز مل چکے نیں۔ اوہ ایہہ نیں:

(i) - صدارتی ایوارڈ برائے حسن کارکردگی (۲۰۰۴ء)

(ii) - ورلڈ پنجابیت فاؤنڈیشن ایوارڈ (۲۰۰۱ء)

(iii) - ورلڈ پنجابی کانگریس لائف اچیومنٹ ایوارڈ (۲۰۰۵ء)

رابعہ: ایہہ اعزازات ملن توں بعد تمہیں کنج دا محسوس کر دے او؟

فرخندہ: دیکھو بیٹا! میں تے اپنی لکھت راہیں اپنا پیغام دُوجے انساناں تیکر اپڑاؤنا چاہنی آں۔ مینوں کسے قسم دا

انعام لین دی لوڑ نہیں۔ جو دے دتا اے سوٹھیک اے۔ نہیں تے نہ سہی۔

رابعہ: ساہیوال کس سلسلے وچ رہے؟

فرخندہ: 1957ء وچ میں ساہیوال پڑھن لئی آئی سی۔

رابعہ: جدوں ۱۹۳۷ء وچ پاکستان بنیاسی اودوں تہاڈی وچ فرق پیاسی؟

فرخندہ: پیاسی نا! تن جماعتاں پڑھن توں بعد میں اٹھویں جماعت دے امتحان دتے۔ اٹھویں دے امتحان میں

Private دتے سن۔ ۱۹۵۱ء وچ اٹھویں دا امتحان پاس کیتا۔ ۱۹۵۳ء وچ میٹرک پاس کیتا۔ بی۔

اے تک ساہیوال ای رہے۔ ۱۹۵۸ء وچ لاہریری سائنس دا ڈپلومہ کیتا۔ ۱۹۶۳ء وچ ایم۔ اے

(اردو) کیتا۔

ہُن اچ کل اک ناول لکھ رہی آں۔ بس ہُن اللہ کولوں اک ای دعا کرنی آں کہ ایہہ ناول مکمل کرن

جوگی زندگی دے دے۔ بس مینوں ہور کجھ نہیں چاہیدا۔

رابعہ: کدوں تیکر اپنا ناول مکمل کر رہے او؟

فرخندہ: اچے تے میرا ناول ادھا ہویا اے۔ چھیتی ای مکمل کر لوں گی۔ زیادہ سوچاں تے سروچ پیڑ ہون لگ

پنیدی اے۔ ایس کر کے جدوں سر پیڑ ہووے تے میں لکھنا چھڈ دینی آں۔

رابعہ: مینوں بہت خوشی ہوئی اے تہاڈے نال مل کے۔ بہت بہت شکریہ تیں میرے لئی اپنا وقت

کڈھیا۔ شکریہ بہت بہت شکریہ۔

فرخندہ: نہیں! بیٹا مینوں تے لوکاں نال ملنا چنگا لگدا اے۔ ایہہ عمر ایس طرح دی اے کہ بندہ گھر بٹھ بٹھ کے

دی تنگ آجاندا اے۔ نہیں بیٹا! شکریہ کہن دی کیہہ لوڑ (ضرورت) اے۔

☆

حواشی

1- فرخندہ لودھی کی پیدائش ہوشیار پور (انڈین پنجاب) میں ہوئی۔ قیام پاکستان کے بعد اُن

کا خاندان ہجرت کر کے ساہیوال آباد ہوا۔ اُنہوں نے بی۔ اے تک تعلیم ساہیوال سے

حاصل کی۔ ۱۹۵۸ء میں لاہریری سائنس کا ڈپلومہ کر کے کونین میری کالج سے

ملازمت کا آغاز کیا۔ مختلف کالجوں میں لاہریرین کی حیثیت سے کام کیا اور آخر کار

گورنمنٹ کالج، لاہور سے بطور لائبریرین ریٹائرمنٹ ہوئی۔ ملازمت کے ساتھ ساتھ تخلیقی سفر بھی جاری رہا۔ اُن کی پہچان اُردو، پنجابی ادیب اور نمایاں تخلیق کار کی ہے۔ اُردو اور پنجابی میں افسانے، ناول اور مضامین لکھے ہیں۔ علاوہ ازیں بچوں کے لیے کہانیاں، تراجم اور سروے رپورٹیں بھی شائع ہو چکی ہیں۔ اُنہوں نے ۲۰۱۰ء میں وفات پائی۔

۲۔ وفات: ۱۳۔ فروری ۲۰۱۲ء، بحوالہ آمنہ اظہر، ڈاکٹر عباس نجمی دیاں ادبی خدمات، تحقیقی مقالہ برائے بی۔ اے (آنرز) پنجابی، لاہور: جی سی یونیورسٹی، سیشن ۲۰۱۷ء-۲۰۱۳ء، ص: ۲۵۔

۳۔ یہ انٹرویو اصل میں بی۔ اے (آنرز) اُردو کی طالبہ رابعہ غیاث کی کلاس / سمسٹر اسائنمنٹ تھی جس کا یونیورسٹی رول نمبر ۶۵۴ تھا۔ اُس کا میجر اُردو اور پنجابی الائیڈ مضمون تھا۔ پنجابی کے استاد ڈاکٹر محمد عباس نجمی تھے۔ طالبہ کا دوسرا سمسٹر تھا اور اسائنمنٹ کا موضوع ”فرخندہ لودھی دا انٹرویو“ تھا۔ یہ اسائنمنٹ ۲۔ اپریل ۲۰۰۸ء کو جمع کروائی گئی تھی۔

۴۔ محمد عباس نجمی کا گورنمنٹ کالج، لاہور میں تقرر ۳۔ ستمبر ۱۹۸۶ء کو ہوا اور وہ ۲۷۔ ستمبر ۲۰۰۸ء کو بطور ڈائریکٹر پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لیٹنگ، آرٹ اینڈ کلچر جی سی سے رخصت ہوئے۔ بحوالہ: محمد ہارون قادر، ڈاکٹر، پروفیسر، شعبہ اُردو (تعارف، کوائف اور کارکردگی ۱۹۳۷ء تا ۲۰۱۴ء)، لاہور: شعبہ اُردو / پنجابی، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، ۲۰۱۴ء، ص: ۵۹۔

۵۔ راقم الحروف، ڈاکٹر واصف لطیف کا شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور میں بطور لیکچرر؛ ڈاکٹر محمد عباس نجمی کی جگہ تقرر ہوا جب وہ یونیورسٹی سے تدریس کا شعبہ چھوڑ کر انتظامی امور کی انجام دہی کے سلسلے میں پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لیٹنگ، آرٹ اینڈ کلچر (PILAC) میں ڈائریکٹر تعینات ہوئے۔

- ۶۔ فرخندہ لودھی کا نام پنجابی زبان و ادب میں نہایت اہمیت کا حامل ہے۔ اُن کے بارے میں اس انٹرویو کے ذریعے دستیاب ہونے والی معلومات محققین کے لیے سودمند ثابت ہوں گی۔ اسی لیے یہ انٹرویو جو اسٹنٹ کی صورت میں ۲۰۰۸ء سے میرے پاس موجود تھا، مضمون کی صورت میں شائع کر کے محفوظ کرنے کی کوشش کی ہے۔ یہ انٹرویو بلاشبہ ایک تاریخی دستاویز کی حیثیت رکھتا ہے۔
- ۷۔ محمد عباس نجمی ۲۷ ستمبر ۲۰۰۸ء سے ۲۰۱۰ء تک بطور ڈائریکٹر پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لیٹنگونج، آرٹ اینڈ کلچر اپنی خدمات انجام دیتے رہے اور پھر ان کا تبادلہ ہو گیا۔
- ۸۔ راقم، ڈاکٹر واصف لطیف کی محمد عباس نجمی کی جگہ بطور لیکچرار ۳ جنوری ۲۰۰۹ء کو تقرری ہوئی اور اب بطور اسٹنٹ پروفیسر اپنی خدمات انجام دے رہے ہیں۔

